

слов'ян склався общинний економічний устрій, змістом якого було зібрати все в кулак, щоб протистояти ворогу. Надалі просто не залишилося місця приватній власності, оскільки визнаним був лише єдиний справжній власник – монарх [6].

Другий чинник полягає в тому, що переважна більшість українців сприймають державу як інституцію, що не тільки здатна, а й повинна задовольняти їхні основні соціальні потреби. На це вказують і результати більшості виборчих перегонів. Вони є цілком зрозумілими з урахуванням залежності абсолютної більшості виборців від держави (йдеться про державних службовців та працівників державних установ і підприємств), а також від власників крупних підприємств, які всі без винятку у певний спосіб задіяні у великій політиці.

У суспільстві, де так і не був сформований середній клас, тобто прошарок дрібних і середніх підприємців, котрі володіють приватною власністю на засоби виробництва (хоча, за даними НАН України, у період з 1999 по 2005 рік кількість громадян, що мають середні прибутки, збільшилася з 13,1 до 34 відсотків, тобто в 2,6 разу [7]), не можна говорити про цілковиту ліквідацію «етатистського» мислення переважної більшості електорату в частині значення держави у створенні належних умов життя. Однак інакше, як стати власником основних виробничих потужностей, держава не здатна буде задовольнити навіть половину із зафіксованих в Основному Законі гарантій соціальних прав громадян.

Тому не випадково ми поставили питання про дихотомічний принципу правової державності, що передбачає непорушність основних прав, передусім права власності, та ліберальну, ринкову економіку, із принципом

соціальної державності, який в українському виконанні скоріше нагадує принцип соціалістичної держави.

Щодо цього можна дійти й іншого невітшого висновку. Навряд чи найближчим часом політична еліта (яка в нашій країні є й економічною водночас) відійде від «соціальної» риторики. Переважна більшість залежних від щомісячних виплат українських громадян також орієнтуватимуться на можливості тієї чи іншої політичної сили збільшити такі виплати. А отже, знову доведеться спостерігати ситуацію, коли демократично легітимовані владні суб'єкти заради реалізації передвиборних обіцянок та гарантування соціальних прав вдаватимуться до кроків, що межуватимуть із порушенням права власності, яке, до речі, у ліберальному світі визнається майже природним.

Джерела

1. Государственное право Германии. – М.: ИГИП РАН, 1994. – Т. 1. – С. 54.
2. Бенетон Ф. Введение в политическую науку. – М.: Весь мир, 2002. – С. 336.
3. Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна: Феникс+, 2009. – С. 313.
4. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. – М.: Юрид. лит-ра, 1981. – С. 77.
5. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. – К.: КМА, 2009. – С. 129.
6. Симонья О. От суммы не зарекайся // Карьера. – 2002. – № 1.
7. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави. – К.: НАН України, 2009. – С. 267.

Ідея установчої влади народу в Декларації про державний суверенітет та Конституції України: проблеми співвідношення

Руслана МАКШАКОВА,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

Виповнилося 20 років від дня прийняття Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року «Декларації про державний суверенітет України» [1] (далі – Декларація) та 14 років від дня прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України. Ці дві доленосні події закріпили нормативно-правові основи та форми реалізації установчої влади народу в Україні.

Прийняття Декларації вважають відправною точкою формування нормативно-правової моделі конституційного устрою сучасної України. У цьому акті впер-

ше сформульовано визначальні для майбутньої національної правової системи чинники: демократичне суспільство, в якому народ є єдиним джерелом державної влади. Прийняття Декларації стало початком першого етапу розвитку незалежності української держави, впродовж якого сталися істотні зміни в державному устрої Української РСР, що супроводжувалися істотними трансформаціями конституційного ладу та правової системи України [2]. У тексті Декларації зазначено, що Верховна Рада Української РСР, виражаю-

чи волю народу України, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України, проголошує державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту та неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Декларація, як зазначено в її тексті, є основою для нової Конституції й законів України. Але, як виявилось пізніше, закладені в Декларації положення лише частково відтворені в Конституції України. До того ж, як зазначено в преамбулі Основного Закону, Верховна Рада, приймаючи Конституцію, керувалася Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року [3]. Жодної згадки про Декларацію в Конституції немає. Хоча у зверненні Верховної Ради до народу, затверджені Постановою Верховної Ради від 11 жовтня 1991 року «Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України» [4] було зазначено, що Акт незалежності – це продовження і реальна дія Декларації про державний суверенітет України. У тексті Акта проголошення незалежності України також зазначено, що він є здійсненням Декларації про державний суверенітет України.

Можливо, відсутність у тексті Основного Закону посилаючись на текст Декларації як основи для Конституції пояснюється й тим, що Декларація за своєю юридичною природою була актом органу законодавчої влади – Верховної Ради Української РСР, тоді як Акт проголошення незалежності України має вищу юридичну силу, бо прийняла його Верховна Рада України 24 серпня 1991 року, а схвалений він 1 грудня 1991-го всенародним голосуванням.

Від часу прийняття Декларації до кінцевої її мети – прийняття Конституції незалежної України – ідея установчої влади народу зазнала деяких істотних трансформацій. Так, у Декларації про державний суверенітет України народ визнавався єдиним джерелом державної влади. Тоді як у ч. 2 ст. 5 Конституції України зазначено: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ». Як бачимо, уточнення «державної» влади, що мало місце в Декларації, в Конституції відсутнє. Поготів, за Декларацією, форми здійснення влади народу закріплювалося безпосереднє народовладдя та реалізація її через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР. (Нагадаємо, що на момент прийняття Декларації про державний суверенітет діяла Конституція УРСР 1978 року, згідно з положеннями якої ради народних депутатів – ВР, обласні, районні, міські, районні у містах, селищні й сільські – становили єдину систему органів державної влади (ст. 78 Конституції УРСР.) За Конституцією (ч. 3 ст. 5) народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

За текстом Конституції, безпосереднє здійснення влади народу відбувається через вибори, референдуми й інші форми безпосередньої демократії (ст. 69 Конституції), народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (ч. 4 ст. 124 Конституції України).

Здійснення влади народу через органи державної влади й органи місцевого самоврядування, як передбачає Конституція, відбувається через низку органів, які мають досить різноманітну природу та функціональне призначення. Ч. 1 ст. 6 Конституції визначено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Відповідно існує ціла система органів державної влади, що представляють зазначені гілки влади, через які, що встановлено положеннями Конституції, здійснюється влада народу. Це: Верховна Рада (ч. 1 ст. 75 Конституції України), Кабінет Міністрів (ч. 1 ст. 113 Конституції), місцеві державні адміністрації (ч. 1 ст. 118 Конституції), Конституційний Суд та суди загальної юрисдикції (ч. 3 ст. 124 Конституції України). Органами місцевого самоврядування, за Конституцією, є: сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи (ч. 3 ст. 140), районні й обласні ради (ч. 4 ст. 140), будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення (ч. 6 ст. 140).

Отож, визначені у Конституції форми реалізації влади народу було значно розширено, порівняно з Декларацією, шляхом зміни первісної концепції установчої влади народу, закладеної в 1990 році, за якою представництво здійснював конкретний депутат виборчого органу державної влади (Верховної або місцевих Рад Української РСР). Тоді як за концепцією, закладеною ст. 5 Конституції, це представництво здійснює ціла система органів як державної влади, так і органів місцевого самоврядування, до того ж такими органами є і ті, що сформовані безпосередньо народом (на виборах), і ті, що формуються шляхом призначення.

Ще однією істотною розбіжністю щодо ідеї установчої влади українського народу між положеннями Декларації про державний суверенітет та Конституції стало визначення органу, який має право виступати від імені народу. Зокрема, в Декларації зазначено: «Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР». Конституція не містить положень щодо наділення Верховної Ради статусом органу, який може виступати від імені українського народу. Але, напевне, на підставі зазначених вище положень Декларації у преамбулі Конституції було зазначено: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, ... приймає цю Конституцію – Основний Закон України». Базуючись на положеннях преамбули Конституції, сучасна юридична думка закріпила за Верховною Радою України статус загальнонаціонального представницького органу державної влади, який має виключне право представляти весь український народ і виступати від імені всього народу [5]. Але в такому разі постає логічне запитання: чи набуває в такий спосіб Верховна Рада статусу *органу установчої влади народу*? Звісно, що ні. Як зазначають автори коментаря до Конституції, Верховна Рада здійснює *установчі функції*, беручи участь у формуванні інших органів влади, здійснюючи парламентський контроль за їх діяльністю, а також через вільно обраних народних депутатів *представляє український народ і діє в інтересах усіх громадян України* [6]. Свою позицію щодо цього питання висловив і Конституційний Суд, який у своєму рішенні № 4-зп від 3 жовтня 1997 року зазначив, що, прийнявши Конституцію України в 1996 році, парламент України здійснив установчу владу, але на це народ лише один раз уповноважив Верховну Раду – так було зазначено в іншому рішенні Конституційного Суду № 3-зп від 11 липня 1997 року.

У цьому аспекті перед юридичною наукою постає нагальне питання все-таки розібратися з межами й природою представництва українського народу, яке здійснює Верховна Рада. Чи може вона *виступати від імені всього народу, чи має діяти в інтересах народу*?

Отже, ключовою проблемою розвитку вітчизняного конституціоналізму є формування науково обґрунтованої концепції установчої влади українського народу, що базується на положеннях Декларації про державний суверенітет України і Конституції України, та розв'язання проблеми співвідношення ідеї установчої влади, закладеної у цих актах.

Джерела

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
2. Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – С. 206, 210.
3. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р.

№ 1427 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.

4. Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року № 1660-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 48. – Ст. 663.

6. Український парламентаризм: минуле і сучасне / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – С. 218; *Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л.* Конституційне право України: Підруч. / За заг. ред. В. Л. Федоренка. – 2-ге вид., переробл. і доопр. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – С. 235.

7. Коментар до Конституції України / Ред. кол. В. Ф. Опришко (голова) – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 177.

6

Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави

Микола ОНИЦУК,
кандидат юридичних наук,
директор Інституту
політико-правових досліджень

Одним з основних принципів розбудови правової держави, що закріплені частиною першою статті 8 Конституції України, є верховенство права. Цей принцип розкривається в спорідненому, хоча й не тотожному принципі верховенства конституції, який є характерним для більшості сучасних демократичних держав. Названі принципи є взаємодоповнюваними і співвідносяться передусім як доктринальний принцип побудови й функціонування правової системи, втілене в системі законодавства. Зазначене зумовлює важливість принципу верховенства конституції для розбудови правової держави і громадянського суспільства, для розвитку державотворення та правотворення кожної країни.

Принцип верховенства права (англ. *the rule of law*), що має свої давні витоки, сучасна правова наука розуміє передусім як панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і правової держави. Водночас слід звернути увагу на походження принципів верховенства права, правової держави і власне конституціоналізму, який сприяв закріпленню цих принципів у конституційних актах більшості держав світу.

Як відомо, в юридичний обіг категорію «верховенство права» уперше запровадив у XIX столітті англійський правознавець А. Дайсі. Утім, своїми витоками

правова доктрина верховенства права сягає ще античних часів, а в її створенні й утвердженні значне місце посідають політико-правові доробки таких мислителів, як Т. Гоббс, Г. Гроцій, І. Кант, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Б. Спіноза та ін. Доктрина «верховенства права» передбачала необхідність підпорядкування «позитивного» (встановленого чи санкціонованого державою) права «непозитивному», тобто встановленому Богом, а пізніше, після обґрунтування Ж.-Ж. Руссо теорії народного суверенітету, – народом (природні права людини, потреби людського єства, вимоги розуму, мораль тощо). На практиці ж дія принципу «верховенства